

יבנה, המקדש

חכמי דור יבנה נשאו על גבם את תקומת התורה והתחדשותה אחרי חורבן המקדש. האופן שבו הם הצמיחו יצירה חדשה מתוך המשבר ושינו את תפיסת העתיד וההווה, עשוי להיות רלוונטי גם בימינו / **הלל מאלי** /

כאשר ילדים שרים את פרקי אבות בניגון עָרֵב, הם שוררים בשרשרת זהב של חוכמה ומסר את אנשי כנסת הגדולה המעמידים תלמידים הרבה עם שמעון הצדיק המעמיד עולם, את יוסי בן יועור ויוסי בן יוחנן הבונים בתים לעניים ולחכמים, ואת רבן יוחנן בן זכאי היוצא אל אם הדרך ומחפש דרך טובה שידבק בה האדם. המשנה מתארת גשר של חוכמה שעליו ניתן לנדוד מסיני לכנען, כביכול שירת התורה היא סירה שניתן לחצות בה את אוקיינוס ההיסטוריה הסוערי. יהושע מוסר לוקנים וכל מלכי כנען לא ימנעו מהתורה לעבור לנביאים, נביאים מוסיים לראשי כנסת הגדולה, וחורבן הבית אינו מונע מהיהודים המתכנסים להעמיד תלמידים הרבה. ההיסטוריה הניבטת מבעד לחלונות בית המדרש היא רעש רקע לניגון המתמיד של תורה שבעל פה.

ואולם עיון חודר בשרשרת המסירה מגלה כי השרשרת קרועה. החוליה החלשה מצויה במעבר מעולמם של הפרושים בימי הבית, לעולמם של החכמים לאחר החורבן, לפי התיאור במסכת אבות, רבן יוחנן בן זכאי "קיבל מהלל ומשמאי" כפי שהם קיבלו מהווגות שלפניהם, ואולם הופעתו מחוללת תפנית עמוקה בשלשלת המסירה, משום שהוא, בניגוד לקרדמיו, קיבל את תורתו כחכם יחיד. בכך הוא משקף את שברו של מבנה חווגות המוסרי מימי הבית. בשלב הבא רבי יוחנן מעביר את תורתו לתלמידים הרבה, שלא נאמר עליהם כי "קיבלו" ממנו. במקום זאת הוא הותיר להם שאלות פתוחות ("איוויה דרך..."), והתי שובות הרבות שבפי התלמידים משקפות את תרבות המחלוקת המאפיינת את עולמם של חכמים. משבר החורבן הותיר אם כן אותות ברורים בשלשלת המר סירה, המשקפים לא רק את השינוי הפוליטי אלא גם שינוי באופני לימוד התורה.

תובנה זו היא נקודת המוצא לאודיסיאה המר־תקת שמשרשט ד"ר דוד סבתו בספרו. אודיסיאה, משום שלפנינו ניסיון לתאר את האופן שבו אנשים שאיבדו את ביתם – הפרטי והציבורי – מבקשים לשוב אליו, ובתוך כך סוללים דרכים חדשות בער לס. סבתו מתמקד בחוג חכמי יבנה, שנשאו על גבם את אתגר שימור וחיודש התורה בדור החורבן, וחיי ברו בתורתם בין היהדות הפרושית ליהדות חז"ל. בכך הוא מעניק מתנה יקרת ערך לכל מתעניין בתורת הנבאים, וגם לכל אדם המבקש להתבונן באופן שבו משבר הופך ללידה, וכאב החורבן מצד מיח יצירה חדשה.

יצירה זו מתוארת ביר אמן בשבעה פרקים: הראשון עוסק בייסודה של יבנה וביחס שבין תורת הפרושים לתורת התנאים; השני, השלישי והרבי־עי עוסקים בתורתם של ר' יהושע ור' אליעזר, שני הקטבים המנוגדים המכוננים את בית המדרש בייבנה; החמישי עוסק במשנת חסידים יחסה לעולמים הנורמטיבי של החכמים; ובפרקים האחרונים פונה סבתו מההוגות אל הפוליטיקה ומתאר את עיצוב הסמכות המוסרית־הלכתית בדור יבנה, תוך התברר נגות בדמותו ובתורתו של רבן גמליאל.

יבנה וחכמיה
מסע אל ראשית ההלכה התנאית
דוד סבתו
מאגנס, 496 עמ'

מחוזות האבסורד

החידושים הרבים שבספר צומחים מניסיונו של סבתו לצייר את דיוקנם של חכמי יבנה ולהעמיד את רמותם של בעלי השמועה באמצעות עיון בהלכה ובאגדה, תוך מודעות היסטורית ורגישות פילולוגית. רוגמה יפה לכך נמצאת בפרקו השני והליכתי של הספר, העוסק ב"ר יהושע בן חנניה ופולמוסי האנטי־הרנניים". חידושו העיקרי של הפרק, הנשען על עבודת הרוקטורט של סבתו, נעוץ בטענה כי כדי להבין את ה"נומוס" (פרטי ההלכה) של חכמי יבנה, יש להתבונן ב"נרטיב" שלהם – ובהקשר זה בתפיסת עולמם האסכטולוגית (וזו העוסקת באחי רית הימים), או שמא דרוקא אנטי־אסכטולוגית. כדי להגיע לכך יש לגלות רגישות להיבטים הפרשניים המאפיינים את דברי התנאים.

נעיין בדוגמה אחת: בסוף מסכת עדיות מופיעות מסורות על פולמוסיו של ר' יהושע בן חנניה. בשרי נה מריב"ז, שפולמוסיו מהדהדים את המאבק עם הכנות (צדוקים), פולמוסיו של ר' יהושע מופנים פנימה ומבטאים בכך את שינוי האופקים הדרמטי שמתרחש אחר החורבן, עם היעלמות הכנות. העדות הראשונה מספרת: "הָעִיד ר' יְהוֹשֻעַ עַל הָעֲצָמוֹת שֶׁנִּמְצְאוּ בְּדִיר הָעֲצִים, אֲמָרוּ חֲכָמִים: מִלֵּקֶט עֶצֶם עֶצֶם – הִכָּל טְהוֹר" (ח, ה). מציאת עצמות אדם במקדש היא אירוע מחריד, קל וחומר כשעצמות אלו נמצאות ב"דיר העצים", מקום גגיות הארון (משנה שקלים ו, א). בתוספתא מסופר כי כבר בימי הבית, ר' יהושע הוא שאחז בעמדה המטהרת:

אָמַר ר' שְׁמִיעוֹן בֶּן צְוָא, מִנְּשֵׁה שְׁנִמְצְאוּ עֲצָמוֹת בִּירושָׁלַם בְּדִיר הָעֲצִים וּבְקֶשֶׁת חֲכָמִים לְטָמֵא אֶת יְרוּשָׁלַם בָּלָה. אָמַר לָהֶן ר' יְהוֹשֻעַ, מִנְּשֵׁה וּבָלָהָהּ הִיא שְׁנִיטָמָה אֶת בֵּיתָהּ. אֵיךְ מֵתִי מִבּוֹלָ? אֵיךְ הִרְגֵנוּ בְּבִדְרֵךְ? צַר? אֵיךְ הִרְגִים שְׁנִמְרָגוּ מִן הַמִּלְחָמָה וַעַד עֲכָשׁוּ? אֵלָּא אָמְרוּ: וְדָאִי טָמֵא, סָפֵק טְהוֹר.

מהו היחס בין העדות הפורמלית שבמשנה ובין סיי פור המעשה החי שבתוספתא? סבתו מסיק כי "המסורת במשנה, שסגנונה מחוספס וקטוע, אינה אלא עיבוד וקיצור של המסורת המפורטת בתוספתא" (עמ' 102). נפנה אם כן אל התוספתא. טענתו הראשונה של ר' יהושע היא טענה "מטא־הלכתית": טימא המקדש הוא אירוע מביש עבור העם כולו, והשיקול של כבוד הציבור גובר על שיקולים הלכתיים מקומיים. טענתו השנייה מובילה את עמדת יריביו אל מחוזות האבסורד, ומראה כי החלה עקבית של עמדתם תוביל לטומאת הארץ כולה. שהרי העולם רווי אסונות אקולוגיים ואנושיים גם יחד, ואלה הופכים את המרחב כולו ל"ספ טומאה". את החרדה מפני אלפי המתים הנוטשים בארמת ידר שלים ממיר ר' יהושע בקביעה הלכתית זוהי: "ודאי טמא, ספק טהור". קביעה זו מושלמת בעיקרון שלפיו ספק טומאה ברשות היחיד – מרחב הנתון לשליטתו של האדם – טמא, ואילו ספק טומאה ברשות הרבים – טהור. בכך סולל ר' יהושע את הדרך לחיות ברשות הרבים, מרחב מלא ספקות וחששות. על רקע מנהגי הטהרה בשלהי ימי הבית השני, היה זה מהפך דרמטי מבחינה מעשית ותיאולוגית.

סבתו מעיר בצדק כי ר' יהושע משתמש במהלך רטורי זהה במאבקו עם הפרושים, שבעקבות חורבן הבית "לא היו אֲוֵלָיִין בְּשֵׁר וְלֹא שוֹתִין יַיִן". שם הוא מוביל את עמדת יריביו לאבסורד באמצעות החלטה באופן קיצוני: "אם כן לָחֵם לֹא נִאֲכַל, שְׁמֶמְנֹנוּ הָיוּ מְבִיאִין שְׁתֵּי תַלְתִּים וְלָחֵם תַּפְנִים: מִיִּם לֹא נִשְׁתָּה, שְׁמֶמְנוּ הָיוּ מְנַסְכִין מִיִּם בְּתֹג...". בשני הפולמוסים מצייע ר' יהושע פתרון ביניים: אבל מועט כוידרון לחורבן, והבתנה בין מצבי ודאי לספק במקרה של טומאה שנמצאה במקדש. בשני הפולמוסים יש ביי טוי לניסיון לכוונו חיים לאחר המלחמה, לצמצם את האבל ולגדור את טומאת המת.

אוטופיה לא טהרנית

השימוש ב"אדיאבסורדום" מגדיר יפה את הר־טוריקה הוזה שנוקט התנא, אך סבתו טוען כי לא רק הקהשר והרטוריקה של הפולמוסים משותפת, אלא גם העמדה העקרונית המכוננת אותם. את העי מדה הוז הוא חושף באמצעות ניתוח פילולוגי רגיש של המסורת האחרונה במסכת עדויות:

אָמַר ר' יְהוֹשֻעַ, מִקֵּדָל אֲנִי מֵרַבִּן יוֹחָנָן בֶּן זְבַאי שֶׁשְּׁמַיעַ מֵרַבִּין וְבִן מֵרַבִּין תִּלְכָּה לְמִשְׁה מִשְׁנֵי. שְׂאִין אֶלְיָהוּ בָּא לְטָמֵא וְלָטָהֵר לְרַחֵק וְלָקֵרֵב, אֶלָּא לְרַחֵק אֶת הַמִּקְדָּשׁ בֶּין בְּרוּחַ וּלְקֵרֵב אֶת הַמִּקְדָּשׁ בְּרוּחַ... ר' יְהוֹדָה אָמַר, לְקֵרֵב אֶבֶל לֹא לְרַחֵק. ר' שְׁמִיעוֹן אָמַר, לְהִשּׁוּת אֶת הַמִּתְלַקְלוֹת. וְחֲכָמִים אָמְרִים, לֹא לְרַחֵק וְלֹא לְקֵרֵב אֶלָּא לְעֻשׂוֹת שְׁלוֹם בְּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָיָה אֲנֹכִי שְׁלֹם לְכֹלם אֶת אֶלְהֵי הַבָּיִת אֲנִי וְגו'

וְהָשִׁיב לָב אָבֹתָ עַל בָּנִים וְלָב בָּנִים עַל אֲבֹתָם".

משנה אגרית זו חותמת את מסכת עדיות, ובכך קושרת את עדויות התורה שבעל פה להתגלות בסיי נזי, ואת חתימת עדויות התנאים לחתימת דברי הנביאים. המשנה נשענת על ציטוט מנבואתו של מלאך כזי, המתארת את מלאַךְ ה' הרומה לאש, "פי הוא פֶּאֶשׁ מְצָרֵךְ", המוקקת את בני לוי המגישים מנחה לה'. ביאתו של אליהו קשורה אפוא בטהרה, כנראה טהרת היוחסין של העם. עורא מגרש את הנשים הנוכריות באי מירושלים, ומלאכי מגרש את הנשים הנוכריות באי מצעות תמונה אסכטולוגית של צירוף, טיהור וויקוק. מסורת זו, על אליהו הנביא שיגיע ויטהר את העם מכל הסיגים, הופיעה בצורות שונות בשלהי הבית השני. סבתו מראה באופן משכנע כי תנאי דור יבנה מתמודדים עם מסורת זו בדיוק באמצעות תיקון המשנה הקדומה (הכוהנית?) על אליהו שי־בוא "לטמא ולטהר לרחק ולקרב", וניסוחה מחדש.

רבי יהושע מוסיף את המילה "בורוע", ובכך מציע דרמטית את מעורבותו של אליהו למקרים. חריגים שבהם היוחסין הופכים לכלי נשק פוליטי. רבי יהודה מחסר מהמשנה את המילה "לרחק", וכך ממאר את ביאתו של אליהו כפעולה המתמקדת בקירוב אלה שיצא עליהם שם פסול בטעות. רבי שמעון מציע פרשנות אלטרנטיבית הרואה באליהו מי שישווה את המחלוקות, ואילו חכמים מתעמתים ישירות עם המשנה הראשונה ורוחים אותה – "לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום בעולם".

חפירה ארכיאולוגית בנתיקות יבנה צילום: יוסי אלון, פלאש 90

שחזור המהלך התיאולוגי־פרשני האנטי־אסכטולוגי הוא הבסיס לפסיקותיו של ר' יהושע. האוטופיה התנאית איננה טהרנית: "אליהו לא יחי" שוף את המציאות הריאלית ה'אמיתית' של טהרה וטומאה ושל ריחוק וקירוב, הסמויה מן העין בשל מגבלות זמניות" (עמ' 121). אלא ימנע עוולות משי פטיות ויעשה שלום בעולם.

התאבל ולחיות

דחיית האוטופיה הטהרנית משקפת קבלה עמוקה של הספק הנטוע במציאות כחלק אינהדנטי מעולם ההלכה. צמצום התשוקה האסכטולוגית לטיהור מורי חלט, מבטא תפיסה פרגמטית של החוק. העולם שרבי יהושע חי בו הוא עולם מלא בספקות. האדמה מלאה במתים, והקהילה מלאה בהבחנות לאומיות מבולבלות ("בא סנחריב ובלבל את האומות"). ואולם מודעות למצב זה איננה מוליכה לתקווה אסכטולוגית לאש שתצרוף ותטהר את הכול. הספקת לא יתירו, טהרת היוחסין לא תתברר, והאבלות כאן כדי להישאר. הלי כחו של רבי יהושע מקבלת באופן עמוק את הספק, האבל והחורבן, ומציעה כלים הנהיית לחיות בתוכן. בכך מציע ד"ר סבתו לא רק קריאה עמוקה ורי עגנה בתורתם של תנאי דור יבנה, אלא גם קריאת כיוון הנוגעת לאופייה של ההלכה. נרמה כי ספרו, המראה כיצד משבר החורבן וחילול המקדש הוליי דו התחדשות רתית עמוקה, נושא בחובו גם בשורה קיומית החורגת מעולמות המחקר. ●

להבין את הבינה

◀ המשך מעמ' 17

הזה אני רוצה לציין שאני בדרך כלל אדם אופטימי מאוד, אבל בנושא הזה אני מוטרד, כי אנחנו מרחי־קים הרבה בעיות שקשורות לטכנולוגיות החדשות. ברור לי גם שיש צורך חיוני לנסח רגולציה משמי עותית כלפי טכנולוגיות הבינה, וגם לאכוף אותן עם כל הקושי שכדבר. אחרת, הן באמת ישלטו בנו". על השאלה איך זה להיות כגבר יחיד במשפחה של שבע נשים, הוא אומר: "זו באמת חוויה מיוחדת. כשפרופ' תמר רוס יצאה לגמלאות, החלפתי אותה במתן קורס על 'לרות ופמיניזם'. חשבתי שלא אני בחרתי בנושא הזה, אלא הוא בחר בי. לא מומן התי חתנה בתנו הבכורה, ולראשונה נכנס גבר נוסף למי שפחה. זו חוויה מזוהר. סוף־סוף יש מישהו לשחק איתו כדורגל..."

מעתיקים כל שטות

השילוב בין תפקידו במכללה והתעניינותו בבינה המלאכותית הביא אותו להקים לאחרונה צוות היגוי להתמודדות המכללה עם הטכנולוגיה החדשה: "הבאנו את הכוחות הטובים ביותר במכללה – פילוסוף, מומחית טכנולוגיה ועוד". אחד הנושאים הראשונים שהם מתמודדים איתו, כמו כל גוף אקדמי בעולם כיום, היא השאלה כיצד להתייחס לעי בורות שכותבים הסטודנטים בשיתוף פעולה הרוק מדי עם הבינה: "קל לתפוס את העבודות האלה כי הסטודנטים מעתיקים כל שטות שהבינה פולטת, והיא פולטת גם הרבה שטויות. אם היו עובדים נכון, היו אומרים לה שתסתמך רק על מידע שפורסם בכי תבי עת אקדמיים שפטיים. אבל בעיניי אי אפשר להילחם בנוכחות של הבינה בעבודות האלה, ולכן הציונים לא צריכים להינתן רק על המידע והניתוח שהעבודה מביאה, אלא הרבה מאוד על עצם יכולת השימוש בבינה".

גם את ספרו הבא הוא מתכנן להקדיש לבינה, שהולכת וכובשת את תשומת ליבו: "זה יהיה ספר יותר פילוסופי מהספר הנוכחי. אם הספר הנוכי חי מורכב בעיקר משיחות עם הבינה, ומסת פתרי חה עיונית שפותחת אותו, הספר הבא יורכב כולו ממסות עיוניות".

מה הוא מתכנן לומר שם על הבינה? "אני באמת לא יודע. כבר את הספר הנוכחי פתחתי במשפט שאומר שעד שהספר יראה אור ייתכן שמה שכתוב בו כבר לא יהיה רלוונטי. קצב השינויים וההתפתחויות בטכנולוגיה בכלל, ובבינה המלאכותית בפרט, הוא כזה שאף ייתן לומר ברגע שום דבר החלטי שיהיה בעל תקופה גם כשהספר יראה אור. הקצב עצמו הוא חלק מהשינויים הדרמטיים שאנחנו עוברים כיום: התפתחות הריבור לקחה עשרות אלפי שנים, וכך גם השך הזמן שלקח לאנושות להטמיע את הריבור. התפתחות הכתב והטמעתו לקחו אלפי שנים, הרפוס דרמטיים קורים בתוך שנים ספורות. זה קצב שקשה לעקוב אחריו, ובמיוחד קשה להיות בו". ●

יאר שג

תשובות 4.//יבסעבןגנט2. אינדונזיה3. ירוק, לבן, אדום,במלח4. תמרההינדי5. אינטרנט רימון6. תנחיה7. ערבה קפואה וצחיחה שאינה מאפשרת גדילת עצים8. הבורסה לניירות ערך בתל־אביב9. פונקציה לגריתמית10. אלבניה/11. הרוח בערבי הנחל”

^[1] י"א בתשרי תשפ"ו | 03.10.2025 | שבת 21